

Att möta och arbeta med barn som riskerar att utsättas/har utsatts för könsstympning

Sonja Åhman
Karin Karlsson
Barnahus Fyrbodal
2017-10-18

Kontext /avgränsningar

- Skolans upptäckt samt socialtjänstens mottagande och inledande handläggning
- Bara flickor

Skola och Socialtjänst

UPPTÄCKA

ORO FÖR att flickan

- riskerar att utsättas
- har varit utsatt

BEMÖTA

ANMÄLA

Ta emot anmälan

Inleda utredning

Samråd på Barnahus

Ärendegång

Risk-skyddsbedöm
kontinuerligt under ärendets
gång

Skolan / förskolans möjligheter och ansvar

- En central plats för barn och unga (www.hedersfortryck.se)
Barn och unga kan visa tecken på att de utsatts för eller riskerar att utsättas för könsstymning. Om skolpersonal har kunskaper om könsstymning och dess konsekvenser, kan de upptäcka dessa barn och unga.
- Arbeta på tre nivåer (skolverket, 2010):
 - nå alla elever vilket skolan främst kan göra genom sin pedagogiska uppgift t ex genom att integrera könsstymning som en del i undervisningen
 - upptäcka utsatthet hos flickor
 - om en flicka är eller riskerar att bli utsatt för könsstymning se till att hon får det stöd och skydd hon behöver genom att anmäla till socialtjänst

Skola / Förskola – UPPTÄCKT –

Tecken på att hon kan komma att utsättas

- Utlandsresa planeras
 - Flickan åker plötsligt på en längre resa (utan att skola/förskola meddelats)
 - kan också ske i Sverige
- Pratar om en stor fest för flickan, fin klänning
- Flickan pratar om att hon ska bli t ex ”ren”, ”kvinna”
- Ursprung, vilket land kommer familjen ifrån?
- Ålder – vanligast mellan 4-14, men förekommer i alla åldrar.
- Har flickan syskon som är könsstympade?
- Är mamman könsstympad?
- Övrigt hedersförtryck/begränsningar? Exempel: Hur täckt är flickan? Mamman? Syskon?

Skola / Förskola – UPPTÄCKT – Tecken på att hon kan ha utsatts

- Observant vid blöjbyte eller toaletthjälp: ser det ”annorlunda” ut?
- Har svårigheter att sitta en längre tid eller går stelt
- Har svårt att koncentrera sig
- Behöver gå till toaletten flera gånger per lektion och är på toaletten länge
- Upprepade urinvägsinfektioner
- Inte vill/får vara med på gymnastiken
- Huvudvärk (kan bero på att hon inte dricker något under skoldagen)
- Har systematisk frånvaro varje månad, till exempel på grund av svåra menssmärtor
- Förändrat beteende efter att kommit hem efter utlandsresa/semesteruppehåll
- Kommer inte i tid till terminsstart

Skola / Förskola - BEMÖTA

- Lyssna in vad flickan berättar
- Om man inte har tid att lyssna, ta upp det vid ett senare tillfälle: gå tillbaka till flickan och det hon berättade, fråga ”du sade något om det här....”
- Skriv ner efteråt vad flickan sade.

Anmäl till socialtjänsten

- Anmälningsplikten enligt 14 kap, 1c § SoL (Socialtjänstlagen)
- När anmäla?
 - Vid misstanke om att könsstympning har skett/kommer att ske på en flicka efter det att hon flyttat till Sverige
 - När tecken pekar mot att könsstympning kan komma att ske
 - När föräldrar uttalat sig positivt om könsstympning
 - Om flickan uppvisar besvär *och oro finns att föräldrarna underlåter vård.*
 - Om flickan är hjälpsökande.
 - I andra fall – Konsultera barnhuset – det är inte alltid det är tydligt med hur oron/tecknen ska tolkas.
- Det är **flickan som ska skyddas, inte föräldrarna som ska straffas!**
(Föräldrar skyddas genom att få kunskap om svensk lagstiftning.)

TÄNK PÅ!

- Inte prata med föräldrarna om misstanken!
Gäller samma som med alla våldsärenden!
För vem skyddar flickan då?
- Sträva efter att så få personer som möjligt på skolan får kännedom om innehållet i anmälan för att minimera risken för att detta sprids till föräldrar och eventuell klan!
- Är det "rätt" flicka vi pratar med/undersöker? Kan finnas risk att det är en annan flicka.
- Risken för att flickan blir bortförd.
- Även om alltfler föräldrar tar avstånd så är det ofta mor- och farmödrar som är bärare av traditionen som t.o.m kan kidnappa sitt barnbarn eller försöka att övertala föräldrarna.
- **Ring gärna och konsultera Barnhuset!**

Socialtjänstens möjligheter och ansvar

- Socialtjänsten har det yttersta ansvaret för att barn och ungdomar som far illa eller riskerar att fara illa får stöd, hjälp och skydd.
- SoL, socialtjänstlagen(2001:453) och LVU, lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52) ger socialnämnden stora möjligheter att stödja, hjälpa barn och skydda barn som far illa eller riskerar att fara illa.
- När socialtjänsten mottar en orosanmälan om att en flicka kan vara i fara för att utsättas för, eller misstänks ha varit utsatt för könsstympning ska de inleda en utredning enligt 11 kap. 1 § SoL.
- Det behövs då **fokus på särskilda aspekter om könsstympning** och dess risker och det som är nödvändigt för att minimera riskerna för att någon utsätts för könsstympning.

Särskilda aspekter för socialtjänsten

enligt Socialstyrelsen

- bedöma behovet av skydd om man bedömer att en flicka riskerar att utsättas för könsstympling
- bedöma behovet av stöd och hjälp då en flicka redan har blivit utsatt för könsstympling.
- uppmärksamma om hon har systrar som kan bli eller kan ha blivit utsatta för könsstympling.
- göra en helhetsbedömning av den utsatta/de utsattas situation (hedersförtryck) och i utredningen se över deras behov och hela livsutrymmet.
- Flickor som redan är könsstympade har rätt att få vård, för de konsekvenser könsstymplingen har orsakat.

Socialtjänsten tar emot anmälan

När ska utredning inledas? Tre scenarion:

1. Flickan uppvisar besvär och föräldrarna hjälper henne inte med detta. Utred flickans behov av stöd och hjälp samt föräldraförmågan
2. Flickan kan ha varit utsatt efter att familjen flyttat till Sverige. Utred flickans behov av stöd och hjälp, föräldraförmågan, överväg polisanmälan
3. Flickan riskerar att utsättas. Utred flickans behov av skydd, föräldraförmågan, överväg polisanmälan

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. Inleda utredning
5. Kolla info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
7. Ta ärendet till samråd på Barnahuset
8. Läkarundersökning?
9. Samtal med flickan
10. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte? Finns det syskon?
11. Samtal med var och en av föräldrarna
12. Risk – och skyddsbedömning

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. **Inleda utredning**
5. Kolla info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
7. Ta ärendet till samråd på Barnhuset
8. Läkarundersökning?
9. Samtal med flickan
10. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte? Finns det syskon?
11. Samtal med var och en av föräldrarna
12. Risk – och skyddsbedömning

Inleda utredning – att tänka på

- Hur länge familjen bott i Sverige: dvs polisanmälan eller inte.
- Inledningsvis inte informera föräldrarna!
- Lagstiftningen ger oss möjlighet att prata med flickan och samla information innan föräldrar underrättas!
- Viktigt att göra skyddsbedömningar efter varje samtal/ny information samt kontinuerligt motivera varför man inte underrättar föräldrarna.

Socialtjänstlagen (SoL) 11 kap. 2§ tredje stycket

Det kan handla om barn som rymmer eller kastats ut hemifrån eller situationer där någon utsatts för hedersrelaterat våld. I dessa lägen kan socialnämnden behöva tala med personer i barnets sociala nätverk, ha ytterligare samtal med barnet och i särskilt allvarliga fall planera för hur skyddet av barnet ska utformas innan vårdnadshavaren informeras om att en utredning inletts.

Socialstyrelsen 2015 Våld – Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete mot våld i nära relationer, sid 83.

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. Inleda utredning
5. Kolla info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
- 7. Ta ärendet till samråd**
8. Läkarundersökning?
9. Samtal med flickan
10. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte? Finns det syskon?
11. Samtal med var och en av föräldrarna – (socialtjänst och/eller polis)
12. Risk – och skyddsbedömning

Samråd på Barnahuset

Hålls varje tisdag. Polis, åklagare, hälso- och sjukvård, socialtjänst medverkar.
Vid behov - akut-samråd.

- Värderar uppgifterna.
- Polisanmäla?
- Bedömning Bup?
- Sjukvård, läkarundersökning?
- Planering vem som gör vad och när.

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. Inleda utredning
5. Kolla info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
7. Ta ärendet till samråd
8. **Läkarundersökning?**
9. Samtal med flickan
10. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte? Finns det syskon?
11. Samtal med var och en av föräldrarna – (socialtjänst och/eller polis)
12. Risk – och skyddsbedömning

Läkarundersökning

Sjukvården är mycket viktig!

Utan den kompetensen kan vi inte avgöra om barnet är eller inte är könsstympad!

- Läkarundersökning – när och hur?
 - Ej polisanmälan. Hjälpa föräldrarna med att ordna en läkartid. Dels i ärende där en flicka kan behöva vård pga av könsstympling eller för att t ex ”bevisa” att hon inte är det.
 - Vid polisanmälan. Åklagare lämnar direktiv om att barnet läkarundersöks och barnets särskilda företrädare (som företräder barnet i föräldrars ställe) ombesörjer detta.

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. Inleda utredning
5. Kollar info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
7. Ta ärendet till samråd
8. Läkarundersökning
9. **Samtal med flickan**
10. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte? Finns det syskon?
11. Samtal med var och en av föräldrarna – (socialtjänst och/eller polis)
12. Risk – och skyddsbedömning

Vad säger lagen?

SOL (2001:453) 11 kap. 10 § Handläggning av ärenden

Vid en sådan utredning som avses i 2 § om ingripande till barns skydd eller stöd får barnet höras utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detsamma gäller vid en utredning på socialnämndens initiativ om överflyttning av vårdnaden enligt 6 kap. 7 eller 8 § föräldrabalken. (Lag 2012:776)

- Socialnämnden har rätt att prata med barnet utan samtycke om socialnämnden kan behöva ingripa till barns skydd eller stöd.
- Vårdnadshavarens rätt att bestämma över barnet får i en sådan situation stå tillbaka.
- Finns ingen regel om att vårdnadshavarens inställning ska kontrolleras före samtalet.

PRAKTISKA TIPS inför SAMTAL MED FLICKAN

- Sätt en lapp på dörren "STÖR EJ!"
- Tolk:
 - **Telefontolk** vid hedersärenden!
 - Använd **inte namn** i samtalet.
 - **Korta meningar!** Tydliga enkla ord! Gäller både handläggare och tolk.
- Ha med en trygghetsperson.
- Ha tid! Signalera att du är där för flickan.
- Använd kända begrepp – att bli ren/klippt/opererad/bli vuxen..
- Var tydlig med att det är förbjudet i Sverige och att **man kan få hjälp och hur.**
- Betona att det **inte är flickans fel**; "Vi träffas inte här idag för att du har gjort något fel, utan för att jag är orolig för hur du har det."
- Visa ingen förfäran även om det är hemskt.
- Fråga inte om detaljer, låt flickan berätta.
- Behövs ytterligare ett samtal för att kunna göra en noggrann riskbedömning innan kontakt med föräldrar tas?
- Dokumentera bedömning
- Visa film:
<http://www.hedersfortryck.se/hedersfortryck/informationskampanjer/informationsfilmer/informationsfilm-konsstympning-till-unga/>

SAMTAL MED FLICKAN

- Förklara vid besöket för flickan att det finns förståelse för att detta är **svårt att tala om** eftersom vi vet att det kan vara ett tabubelagt ämne och att hon därför kan ha varit ensam med sin upplevelse under lång tid.
- Använd **ett icke-akademiskt språk** och använd gärna de ord som flickan använder om detta känns bekvämt.
- Tänk på att det brukar vara **väldigt tabu att prata om underliv**. Skamligt att prata om kön, snippa m.m.
- Kom ihåg att **flickan kanske inte är medveten om** att hon är könsstympad. Och att hennes sätt att fungera såväl kroppsligt som psykologiskt, som följd av **könsstympningen är hennes verklighet** och hon därmed inte känner till något annat.
- Var **varsam i kontakten** och med det förtroende som flickan givit.

SAMTAL MED FLICKAN – tips på frågor

Dessa frågor kan med fördel OCKSÅ ställas till skolan innan socialtjänsten pratar med flickan.

- Vilka begränsningar är hon utsatt för i skolan, i hemmet, på fritiden?
- Får hon vara med på skolresor och lägerskolor?
- Är hon utsatt för någon form av bevakning t ex av en bror på en skola?
- Får hon ha pojkvän/flickvän?
- Måste hon vara oskuld tills hon gifter sig?
- Vad tror hon kan hända om hon bryter mot dessa eventuella krav?
- Får hon välja och bestämma vem hon ska leva eller gifta sig med?
- Är hon utsatt för hot om våld eller våld?
- Är hon begränsad när det gäller val av kläder, rörelsefrihet och fritid?
- Har hon haft väldigt ont därnere/har någon hållit fast henne?
- Vad vill flickan ha hjälp med och om hon har svårt att sätta ord på det, och sen fråga om hur hennes situation är gällande t ex smärta, mensproblem, svårigheter att kissa.
- Beskriv vilken hjälp ungdomsmottagning/ungdomshälsa kan ge och annan hjälp som finns att få i förlängningen såsom t ex öppningsoperation.

SAMTAL MED FLICKAN – strategier

Avsluta samtalet med att prata om strategier:

- Ge ut hjälpnummer
- Bra sidor på nätet t ex www.hedersfortryck.se
- Vem tänker flickan själv att hon kan prata med om hon behöver hjälp?
- Om flickan ska resa till utomlands och hon är orolig för t ex bortgifte, könsstympning kan hon lägga metallföremål i kläderna, säga till flygplatspersonal m.m.
- Uppmuntra att hon berättar för någon t ex skolpersonal, om hon själv eller om hon är orolig för att någon annan som hon känner ska könsstympas.

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. Inleda utredning
5. Kolla info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
7. Tar ärendet till samråd
8. Samrådet rekommenderar
9. Läkarundersökning?
10. Samtal med flickan
11. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte? Finns det syskon?
12. Samtal med var och en av föräldrarna
13. Risk – och skyddsbedömning

Bra att känna till inför SAMTAL MED FÖRÄLDER

- Begär **legitimation** vid samtal med respektive förälder. Kopiera/dokumentera legitimationen.
- Prata med vardera förälder **ENSKILT**.
- **Telefontolk**. Använd inte namn.
- **Definiera begreppen!** För många föräldrar är könsstympning lika med infibulation och inte med könsstympning av typ 1 eller 2. Samtalet kan därför bli ganska meningslöst om begreppen inte först definieras så att handläggare och vårdnadshavare talar om samma sak.
- Från vilket land kommer familjen? I vilken utsträckning förekommer könsstympning i ursprungslandet?
- Om förälder i samtal förnekar att hen tänkt låta könsstympa sin dotter, så tänk på att detta är det svar som de förväntas säga. Fråga därför också hur "du" (vårdnadshavaren) kom fram till beslutet att inte låta könsstympa sin dotter. Och fråga om släktens inställning i denna fråga.
- Det är ofta mamman som "ansvarar" för att föra traditionen vidare.
- Att en del resonerar att de tycker att det är svårt att uppfostra flickor i Sverige, därför tar de lättare till traditioner och sedvänjor – som könsstympning.
- Använd kända begrepp – att bli ren/klippt/opererad/vuxen.. Att du känner till att det är vanligt att släkt (speciellt kvinnor) pratar och ibland tjar om det och förväntar sig att det ska bli gjort.

SAMTAL MED FÖRÄLDER - FRÅGEMATERIAL

Följande frågor kan vara ett bra stöd vid samtal med vårdnadshavare. Använd det begrepp som känns mest lämpligt, för att prata om könsstympning. Använd de frågor som känns relevanta.

- Praktiseras könsstympning i din familj? **Berätta om traditionen.** (Fler frågor om familjens tradition: Könsstympar/omskär ni både flickor och pojkar? När gör ni det? Vem i din familj bestämmer om flickor ska genomgå ingreppet? Vem utför det? Har du tänkt på varför det är viktigt i din familj? Vad händer med flickan/den unga kvinnan efter ingreppet? Vad uppnår flickan/den unga kvinnan genom att könsstympas/omskäras?)
- Har någon informerat familjen om **könsstympningsförbudet i Sverige**? I så fall vem? Är det samma nätverk som kanske stödjer könsstympning eller är det andra?
- Nu när du är i Sverige, så vet du säkert att könsstympning/omskärelse av flickor är förbjudet. Kan du **säga något om de tankar** du har kring det? Skapar det några problem för dig att det inte är lagligt?
- Så bra att ni inte tänker omskära/könsstympa er dotter, är det också något ni diskuterar med familjen i ursprungslandet?
- **Vad tänker din familj i ursprungslandet** om de svenska lagarna mot könsstympning/omskärelse?
- Finns det fler flickor i familjen – i vilken ålder? Är de könsstympade/omskurna eller finns det planer på att detta ska ske? I så fall när? (Om äldre döttrar är könsstympade/omskurna): Vad har fått dig/er att **ändra uppfattning i det fall det finns yngre döttrar**?
- Om familjen beslutar att flickan/unga kvinnan inte ska omskäras/könsstympas, hur kan det påverka familjen och flickan?
- Jag vet att några upplever **press från familjen i ursprungslandet**, och att det är väldigt svårt att stå emot, hur är det för er?
- Kan du använda den svenska lagstiftningen som skydd? Hur?
- Är det någon risk att t ex mor- och farföräldrar arrangerar könsstympning/omskärelse för din dotter mot ditt vetande och din vilja?
- **Hur vill du/ni skydda er flicka** så att inte någon annan könsstympar/omskär henne, eventuellt under lovet i ursprungslandet eller i annat land?
- Du kom hit när er dotter var X år gammal, var hon könsstympad/omskuren innan du kom till Sverige?

SAMTAL MED FÖRÄLDER – INFORMATIONSDDEL

- Lagstiftningen i Sverige, könsstympning är ett brott – informera! Tänk på att många känner till att det är olagligt med könsstympning i Sverige, men inte att det även är olagligt att göra ingreppet utomlands.
- Flickor som är könsstypade/omskurna kan lättare få infektioner i underlivet. Detta beror på att det är mer naket och öppet ifall vävnad avlägsnas. Om flickan har blivit utsatt för infibulation kan det hindra att urin och menstruationsblod inte kommer ut som det ska. Detta kan leda till olika sjukdomar och allvarliga hälsotillstånd i framtiden. Kan vi prata om vad forskningen säger?
- Flickor som är könsstypade/omskurna kan uppleva att det framträder bollar eller klumpar nära ärret. Är det något du känner igen?
- Några av dem som blivit könsstypade/omskurna, upplever att det tar lång tid att kissa och/eller att det är smärtsamt och svårt. Är det någon din dotter kan vara plågad av/eller något du känner igen?
- Många tror att de problem de har i livet, som "alltid" funnits där, inte kan tas upp. I många fall finns det hjälp att få. Jag vet inte hur det är för dig, men hon har rätt att veta hur hennes kropp fungerar, och har rätt till att få vård för sina problem. Kan vi prata om det?

SAMTAL MED FÖRÄLDER – INFORMATIONSDDEL

- Mänskliga rättigheter, grundlagstiftning – informera!
- Vad misstanken grundar sig på.

Informationsfilm till föräldrar:

- <http://www.hedersfortryck.se/hedersfortryck/informationskampanjer/informationsfilmer/informationsfilm-lagstiftning-tvangsaktenskap-till-varnadshavare/>
- Erbjud läkarintyg för att förhindra påfrestningar av släkt.
 - Att läkarundersöka barnet innan ”semesterresa” så att de kan få med ett intyg.
- Berätta om de skador som det faktiskt blir fysiskt och psykiskt.
- Informera om lagstiftning – upp till 10 års fängelse. Berätta om att vi känner till hur många % det faktiskt är och att vi ser allvarligt på det.
- Uppmuntra att de berättar till myndigheter om de får kännedom om ett barn ska/har könsstympas, att de också kan anmäla anonymt.

SAMTAL MED FÖRÄLDER –

Vid utredning om oro för könsstympning

- Erbjud föräldrar hjälp att läkarundersöka flickan
- Ett intyg utfärdas då; ej könsstympad med lagtext om förbud i Sverige, 10 års fängelse m.m. Används som stöd i att ”stå på sig” att inte låta könsstympa sin flicka.
- Efter hemkomst, ny läkarundersökning

För mer info, se informationsfilm till föräldrar samt hedersfortryck.se

Ärendegång för socialtjänsten

1. Vad är det skolpersonalen har reagerat på?
2. Hur länge har familjen bott i Sverige?
3. Risk – och skyddsbedömning
4. Inleda utredning
5. Kollar info på BVC samt mammans förlossningsjournal
6. Skicka konsultationsdokument till skolan
7. Ta ärendet till samråd
8. Läkarundersökning?
9. Samtal med flickan
10. Risk- och skyddsbedömning – ska flickan hem eller inte?
Finns det syskon?
11. Samtal med var och en av föräldrarna
12. Risk – och skyddsbedömning

Risk- och skyddsbedömning

- Ta hjälp av instrumentet **PATRIARK**, en checklista som är framtagen för att användas inom exempelvis polis, socialtjänst och psykiatri.
- Bedömningen som görs enligt PATRIARK består av **fem delar**: en *beskrivning av fallet och dess kontext, riskfaktorer, riskscenarier, riskhantering och slutsatser*
- Konsultera Barnhuset för att få stöd i bedömningen vid behov.
- Läs mer på Hederförtryck.se
<http://www.hedersfortryck.se/yrkesverksamma/socialtjansten/utredning/riskbedomning/>

Kontakta oss

- **Uddevalla**

Pernilla Martinsson: 0522 696843

- **Åmål**

Irene Karlsson: 0532 17137

Anette Laver: 0532 17338

- **Trollhättan**

Karin Karlsson: 0520 495757

Maria Hindebo Lundh: 0520 495655

Sonja Åhman: 0521 721640

Källor och ”veta mer”

- När man träffar föräldrar/barn kan man ge detta material om könsstympning (på somaliska): http://www.socialstyrelsen.se/valds-ochbrottsrelateradefragor/konsstympningavflickorochkvinnor?ListingConfig=PublishedListing_DefaultConfig&ConfigID=publishedListingPresenter
Finns även på andra språk på socialstyrelsens hemsida.
- En annan väl värd information att hämta (Våga se: En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade):
<http://www.lansstyrelsen.se/ostergotland/SiteCollectionDocuments/Sv/manniska-och-samhalle/manskliga-rattigheter/V%C3%A5ga%20Se%20-%20KSv%C3%A4gledning.pdf>
- Föreningen ”Glöm aldrig Pela och Fadime” <http://gapf.se/kvinnlig-konsstympning-kvinnlig-omskarelse/>